

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ
СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У
ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд 2017.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 21. децембар 2017.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2017.

„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”
ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 21. децембар 2017.

Издавач:
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.faspep.bg.ac.rs

За издавача:
Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:
Проф. др Миле Вуковић

Уредници:
Проф. др Александар Југовић
Проф. др Бранислава Поповић-Ћитић
Доц. др Снежана Илић

Рецензенти:
Проф. др Мирјана Петровић-Лазић, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранка Јаблан, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Милана Љубичић, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду – Одељење за социологију

Дизајн насловне стране:
мр Борис Петровић

Компјутерска обрада текста:
Биљана Красић

Зборник радова је публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-105-1

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну
едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 28.11.2017. године,
Одлуком бр. 3/140 од 01.12.2017. године, усвојило је рецензије рукописа
Зборника радова „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима
подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

ОБЕЛЕЖЈА БУЛИНГА И ИЗАЗОВИ ПРИ КОНЦИПИРАЊУ АНТИБУЛИНГ ПРОГРАМА

Милица КОВАЧЕВИЋ, Марина КОВАЧЕВИЋ-ЛЕПОЈЕВИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Буллинг (силецијство) представља озбиљан проблем са којим се сусрећу деца школског узраста, како у учионицама, тако и на игралиштима, а све чешће и у сајбер простору. Истраживања потврђују корелацију између криминалног понашања и булинга, а говоре и о трајним последицама са којима се сусрећу жртве силецијства. У Србији наставници, родитељи и ученици неретко нису упућени у методе превенирања булинга, нити у методе интервенисања. С обзиром на још увек недовољну пажњу посвећену булингу у нашој земљи, у раду ће, након уводних разматрања, бити дат сумарни преглед преваходно школских антибулинг програма, а потом и преглед резултата истраживања која се баве њиховом делотворношћу. Циљ рада јесте да се укаже на потребу да се при осмишљавању програма узимају у обзир резултати релевантних истраживања и искуства земаља које у овој области већ имају вишедеценијску праксу. Будући да у Србији не постоји стратешки осмишљен приступ проблему булинга, уважавањем помених сазнања и искустава могло би се спречити алоцирање ресурса у примену програма од којих се не могу очекивати задовољавајући ефекти.

Кључне речи:

булинг, антибулинг програми, истраживања

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У медијима смо последњих година, нажалост, могли читати о случају четрнаестогодишњег Алексе Јанковића, који је, како се наводи, извршио самоубиство не могавши више да трпи силецијско понашање у једној основној школи у Нишу (Нови магазин, 2012). Недавно је забележено и да су ученице једне београдске основне школе на друштвеној мрежи наводно покренуле иницијативу да се њихова једанаестогодишња другарица, оболела од кожне болести, избаци из школе (Блиц, 2016). Ови, као и многи други, случајеви, говоре о томе да се проблем

вршњачког насиља, па тако и булинга, не сме занемаривати.

Разуме се да силецијство међу ученицима није никаква новина, мада је истраживање овог проблема интензивирано тек седамдесетих година прошлог века, и то пре свега у скандинавским земљама, одакле се током осдамдесетих и деведесетих година интересовање и проучавање проширује и на земље попут Велике Британије, Јапана, Холандије, Аустралије, Канаде и САД (Olweus, 1995: 196). Сматра се да су се скандинавске земље прве позабавиле овим проблемом због свог специфичног друштвеног уређења и иначе високог нивоа поштовања људских права, а

да су се друге државе накнадно заинтересовале, како због успешности норвешких превентивних програма, тако и због више самоубистава жртава буллинга и огромног интересовања медија, које су ти трагични случајеви изазвали у поменутиим земљама (Smith et al, 1999: 2).

По Олвеусу ученик се може сматрати жртвом силецијства онда када је током одређеног периода више пута био изложен негативно вреднованим активностима једног или више других ученика, при чему те активности могу подразумевати: физички контакт, вређање (вербално, симболично и гестовима) и намерно искључивање из групе (Olweus, 1995: 197). Силецијство увек подразумева и неједнак однос снага. Једноставније речено, силецијство је агресивно понашање које се понавља током одређеног времена при чему је жртва немоћна у пружању отпора, а злостављач је надмоћан (Olweus, 1995: 197).

Када је реч о термину *bullying*, треба нагласити да у српском језику не постоји адекватан превод, те да му је термин силецијство само најприближнији по свом значењу. Посебно треба нагласити разлику између насиља и силецијства, с обзиром да су у питању два облика агресивног понашања који се само делимично преклапају. Тако би физички напади који нису поновљени и/или у којима не постоји дисбаланс моћи спадали у насиље, али не и у силецијство, док би поновљени облици психолошког и социјалног злостављања, по неким ауторима, спадали у силецијство, али не и у насиље (Ђорић, према Ђуришић, 2015: 86).

У литератури проналазимо тврдње да је булинг повезан и са другим облицима антисоцијалног понашања, као и са криминалним понашањем (Smith et al, 1999: 18). Из тих разлога се истиче да

је истраживање, а потом и превенција и сузбијање буллинга од посебног значаја. Наиме, актери и средина у којима се јавља силецијство добро су познати што у великој мери олакшава истраживање, за разлику од криминалног понашања које тешко да можемо посматрати у окружењу у коме се оно одвија. Као и криминално понашање, и силецијство настаје услед одређених интеракција између потенцијалних учинилаца и жртава у средини која пружа одговарајућу прилику (Farrington, 1993: 383). Стога сазнања стечена проучавањем силецијства, у одређеној мери, могу бити употребљена и при сузбијању криминалног и других девијантних понашања (Farrington, 1993: 383).

Повећано интересовање за истраживање буллинга, разуме се, условљено је и последицама које булинг проузрокује. Истраживања указују на то да учествовање у силецијству, како у својству учиниоца тако и жртве, има негативне последице по ментално здравље, те да утиче на усвајање негативних образаца понашања, док су код жртава силецијства посебно забележени психосоматски поремећаји, суицидалне идеје и злоупотреба психоактивних супстанци (WHO, 2016: 197).

Етиологија силецијства је изузетно комплексна, јер се тиче индивидуалних, породичних, социјалних, економских и других чинилаца о којима овом приликом неће бити речи. У литератури углавном постоји консензус о кључним одликама силеција и њихових жртава. Тако су силеције окарактерисане као агресивне и доминантне особе, са недостатком емпатије, мада се све чешће истиче да то могу бити и они који нису довољно овладали вештинама социјалних интеракција и они који манифестују различите психолошке проблеме (Pepler, Jiang, Craig, Connolly,

2008, 326, Farrington, 1993: 385). Када је реч о жртвама, оне су описане као рањиве и са ниским нивоом самопоштовања. Но, у литератури се наводи и то да нека деца постају силеције управо зато што не проналазе други начин адекватног реаговања на првобитну виктимизацију булингом (Guerra, Williams, Sadek, 2011: 307). Сходно резултатима лонгитудиналног истраживања у Енглеској које је обухватило око 15.000 испитаника, деца самохраних родитеља, деца са развојним проблемима и инвалидитетом, као и деца која живе у установама социјалне заштите, чешће су жртве булинга, док није потврђена корелација између материјалних прилика и виктимизације (Green, Collingwood, Ross, 2010: 81-84).

Када је реч о заступљености силецијства, у литератури се истиче да са резервом треба прихватати резултате различитих компаративних и националних истраживања, пре свега због неподударних дефиниција силецијства, али и због великих разлика у методолошким приступима који се примењују (Downes, Cefai, 2016: 22). Такође, разлике у подацима о размерама силецијства доводе се у везу са извором из кога они потичу, имајући у виду да се до података може доћи самопријављивањем, анкетама о виктимизацији, или пак пријављивањем од стране родитеља и учитеља (Downes, Cefai, 2016: 22). Зато су посебно значајна компаративна истраживања која анализирају податке добијене применом идентичне методологије у свим државама учесницама истраживања. Тако је Светска здравствена организација током 2013. и 2014. године спровела истраживање које је обухватило око 220.000 деце узраста од 11, 13 и 15 година, и то у укупно 42 државе Европе и Северне Америке. Деца су у школама одговарала на

питања из одговарајућег упитника који се односио и на бројне друге аспекте њиховог здравља и понашања. Из одговора деце узраста од 11 година произлази да је 13% њих било виктимизовано, док је виктимизација била слабије заступљена у случају деце старе 13 и 15 година (12% и 8%). Када је реч о сајбербулингу, испоставило се да је он мање заступљен, с обзиром да се по 3% деце старости од 11, 13 и 15 година изјаснило да су били виктимизовани путем интернета (WHO, 2016: 200-209). Из прикупљених података произлази и закључак о великим разликама у заступљености силецијства у различитим државама. Тако је, на пример, у Литванији чак 35% једанаестогодишњих дечака било жртва силецијства, на супрот свега 4% њихових вршњака у Шведској (WHO, 2016: 200).

Преглед антибулинг програма, њихова делотворност и осврт на Србију

У литератури се истиче да се антибулинг програми који се примењују у школама углавном могу поделити на оне који се свode на имплементацију програма који је првобитно осмислио Олвеус, потом на оне који донекле модификују поменути програм и на иновативне програме који садрже одређене посебне елементе, попут елемената концепта ресторативне правде (Farrington, Ttofi, 2009: 287, Ferguson, San Miguel, Kilburn, Sanchez, 2007: 403).

Нема сумње да је најутицајнији аутор у области булинга Норвежанин Dan Olweus, који је још 1983. године осмислио најпознатији и широм света највише примењиван концепт за сузбијање булинга. Кључни елементи његовог концепта су: одговоран однос школе према булингу;

подизање нивоа свести међу наставницима, ученицима и родитељима; осмишљавање конкретних мера које ће се примењивати; стално дискутовање о булингу и унапређивање надзирања ученичких активности (Farrington, Ttofi, 2009: 287). Олвеусов програм је конципиран тако да се у првој фази организује конференција у којој учествују наставници и школско особље, родитељи и ученици. Након конференције дистрибуира се материјал у виду приручника или дискова са одговарајућим презентацијама, а онда отпочиње примена мера које се примењују на нивоу школе, учионице и кроз индивидуални рад са појединцима. На нивоу школе организују се састанци особља и родитеља да би се прецизирало шта ће се конкретно радити, потом се успоставља одговарајући надзор у време одмора, оброка и других периода, када ученици нису на настави, унапређују се игралишта како би ученици били безбеднији и формира се тело које ће се и убудуће старати о примени договорених мера. На нивоу одељенских заједница ученици се информишу о булингу и организују се радионице у којима ђаци уче како да препознају булинг и како да реагују. Преостаје још индивидуални дуготрајнији рад са злостављачима и жртвама, када се са њима разговара и осмишљавају се индивидуални програми интервенције. Олвеусов програм почива на идеји да се током увођења програма иницијално уложи значајан труд, да би се касније само одржавали постигнути резултати (Smith et al, 1999). Програми налик на Олвеус програм се разликују утолико што се врше мање или веће модификације, према потребама дате средине.

Када је реч о програмима који се у суштини не базирају на Олвеусовом концепту, један од специфичних програма

који је привукао значајну пажњу научне и стручне јавности јесте фински програм Кива. Назив *KiVa* заправо представља акроним од финских речи које значе „против булинга” али истовремено значи и „лепо”. И Кива подразумева едукацију свих актера и конципирање и поделу материјала, као што су приручници и памфлети. Оно што је специфично за овај програм јесте то што он обухвата и примену *online* игре кроз коју се учи о булингу као и *online* попуњавање упитника од стране ученика. Како ученик стиче знања и одговара на питања, тако и напредује кроз различите нивое игре. Такође, ученици организују предавања за своје вршњаке, снимају едукативне филмове и припремају се за играње улога кроз које представљају ситуације у којима се булинг јавља. Са друге стране, наставници имају прилику да на *online* форуму размењују међусобно сазнања и да постављају питања у ситуацијама када не знају како да поступе (Farrington, Ttofi, 2009: 287,8).

Када је реч о ефектима антибулинг програма истраживање у тој области се интензивира током последње деценије, тако да је објављен већи број метааналитичких студија и свеобухватних прегледа антибулинг програма. По неким од ових студија антибулинг програми имају мало или ни мало позитивног ефекта, док је другим истраживањима, пак, утврђено да улагање ресурса у примену антибулинг програма и те како има смисла. Тако Farrington и Ttofi, након детаљне метаанализе обимне грађе, која се бави евалуацијом антибулинг програма тврде да добро осмишљени и имплементирани програми доводе до редуковања булинга за 20% до 23%, при чему је успешност програма, примарно условљена радом са родитељима, бољим надзирањем

игралишта, применом едукативних мера и одговарајућих мера за постизање дисциплине (Farrington, Ttofi, 2009: 283). Са друге стране, Ferguson и група аутора на основу сопствене метаанализе грађе која евалуира антибулинг програме, тврде да такви програми уопште не дају очекиване резултате у пракси (Ferguson et al., 2007: 410,11). Ова група аутора је мишљења да на слабе ефекте програма, између осталог, утиче и то што деца једноставно увиђају бенефите силеџијског понашања у пењању на друштвеној лествици, те да стога нису мотивисана да од њега одустану (Ferguson et al., 2007: 411).

У нашој земљи су новије иностране систематске прегледе и метаанализе антибулинг програма сумирали Павловић и Жунић-Павловић који констатују да, сходно истраживањима, школски антибулинг програми доприносе редуковању насилног понашања и виктимизације ученика, иако се ефекти тих програма генерално могу окарактерисати као слаби (Павловић, Жунић-Павловић, 2016: 89). Ови аутори су потом посебно евалуирали програме сталног стручног усавршавања наставника у Србији, оценивши да су они недовољно усклађени са актуелним научним сазнањима о делотворности антибулинг програма различитих карактеристика. Истичу и да су наведени програми већином засновани на Олвеусовом програму превенције булинга, на који се у суштини позивају и релевантна подзаконска акта у нашој земљи (Павловић, Жунић-Павловић, 2016: 87). Даље, оцењују да је осмишљавање програма стручног усавршавања, без узимања у обзир резултата актуелних истраживања, неприхватљиво, јер резултира програмима који нуде учесницима обуку за примену интервенција дискутабилне или непознате ефективности (Павловић,

Жунић-Павловић, 2016: 89). Тако су, примера ради, бројни постојећи програми стручног усавршавања наставника фокусирани на стицање вештина у вези са применом интервенција универзалног нивоа, иако истраживања указују да су селективни и индиковани програми и интервенције ефективнији у редуковању насилног понашања и виктимизације (Павловић, Жунић-Павловић, 2016: 86).

У Србији је на снази Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, *Сл. гласник РС*, бр. 30/2010, који практично обавезује предшколске установе, основне и средње школе и домове ученика да стандардизују своје поступање при реаговању на вршњачко насиље. Ове установе, сходно правилнику, предузимају како превентивне, тако и интервентне акције, које би требало да обухвате све релевантне субјекте, а формира се и тим за заштиту од насиља, злостављања и занемаривања. Но, и даље не постоје систематски прегледи да сада примењиваних антибулинг програма у нашој земљи, па се не може говорити ни о њиховој делотворности. Заправо, и даље немамо један јасан стратешки приступ у примени програма превенције вршњачког насиља уопште (Гашић-Павишић, 2004: 168), а још мање у примени антибулинг програма, па се и постојеће евалуације односе на спорадичне случајеве примењивања антибулинг мера (Максимовић, Манчић, 2012). Даље, постоје предлози за одређене измене и допуне постојећих закона који се махом односе на институцију заштитника грађана и систем образовања и васпитања, а у смислу увођења мера за сузбијање вршњачког насиља. Сви предлози обједињени су у један текст који је у јавности познат под називом Алексин закон, а у суштини се свode

на увођење додатних тела која би се бавила сузбијањем и спречавањем вршњачког насиља и на увођење казних мера за оне који су детектовани као одговорни за неспровођење мера заштите. Остаје да се види каква је судбина ових предлога.

ЗАКЉУЧАК

Ни на интернационалном нивоу не постоји консензус о ефектима и делотворности антибулинг програма. Неспорно је да ова материја изискује даље истраживање и константо преиспитивање антибулинг стратегија које се примењују. Исто тако, неспорно је да проблем булинга неће тек тако нестати уколико га будемо игнорисали и да је активан приступ једноставно неопходан како би се избегле, или бар ублажиле, тешке и дуготрајне последице.

У Србији се није далеко одмакло у имплементацији научно утемељених антибулинг програма и за сада заправо не можемо говорити ни о каквом јединственом приступу којим би се актери у овој области могли руководити у свом раду. Следствено наведеном, није дошло ни до вредновања до сада постигнутих резултата. Једино што се стручној јавности може саветовати у овом тренутку јесте да следи искуства оних који су даље одмакли у примени антибулинг програма, и то ослањајући се на резултате студија које своје закључке могу да подупру јасним и jakim аргументима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вучковић, Б. (2016). Петицијом хоће из разреда да избаце болесну другарицу, Блиц, доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/strasno-peticijom-hoce-iz-razreda-da-izbace-bolesnu-drugaricu/98rbb6v>, приступљено 1. августа 2017. године.
2. Farrington, D. (1993). Understanding and Preventing Bullying, *Crime and Justice*, 17, 381-458.
3. Ferguson, C., San Miguel, C., Kilburn, J.C., Jr., Sanchez, P. (2007). The Effectiveness of School-Based Anti-Bullying Programs, A Meta-Analytic Review, *Criminal Justice Review*, 4, 401-414.
4. Гашић-Павишић, С. (2004) Мере и програми за превенцију насиља у школама, *Зборник Института за педагошка истраживања*, 168-178.
5. Green, R., Collingwood, A. & Ross, A. (2010). National Centre for Social Research: Characteristics of Bullying Victims in Schools, DFE-RR001, доступно на: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/182409/DFE-RR001.pdf, приступљено 1. августа 2017. године.
6. Guerra, N., Williams, K., Sadek, S. (2011). Understanding Bullying and Victimization During Childhood and Adolescence: A Mixed Methods Study, *Child Development*, 1, 295-310
7. Downes, P., Cefai, C. (2016). How to Prevent and Tackle Bullying and School Violence: Evidence and Practices for Strategies for Inclusive and Safe Schools, NESET II report, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
8. Ђуришић, М. (2015). Вршњачко насиље у Србији из угла истраживача – импликације за будућа истраживања, *Истраживања у педагогији*, 2, 84-95.
9. Максимовић, Ј., Манчић, Ј. (2013). Акцијска истраживања у функцији

превенције вршњачког насиља,
Методички обзори, 59-70.

10. Миладиновић, З. (2012). Анатомија случаја Алексе Јанковића, Нови магазин, доступно на: <http://www.novimagazin.rs/vesti/anatomija-slucaja-alekse-jankovica>, приступљено 1. августа 2017. године
11. Olweus, D. (1995). Bullying or Peer Abuse at School: Facts and Intervention, *Current Directions in Psychological Science*, 6, 196-200.
12. Павловић, М., Жунић-Павловић, В. (2016). Научна заснованост програма стручног усавршавања за превенцију вршњачког насиља, *Наука и васпитање*, 1, 77-92.
13. Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., Connolly, J. (2008). Developmental Trajectories of Bullying and Associated Factors, *Child Development*, 2, 325-338.
14. Smith, P. et al. (1999). The Nature of School Bullying, A cross-national perspective, London: Routledge.
15. WHO (2016) Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 survey health policy for children and adolescents.

BULLING CHARACTERISTICS AND CHALLENGES IN AN CONCEIVING OF ANTI-BULLYING PROGRAMS

Milica Kovačević, Marina Kovačević-Lepojević

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Summary

Bullying is a dangerous problem encountered by children of school age, both in classrooms and in playgrounds, and also in cyberspace. Research confirms correlation between criminal behavior and bullying, and it also confirms that there might be some lasting consequences for the victims. In Serbia, teachers, parents and students are generally not acquainted to the methods of bullying prevention, nor to the methods of intervening. Considering the still insufficient attention given to the problem of bullying in Serbia, the paper will, after some introductory considerations, summarize the overviews of school anti-bullying programs, and then also the results of the research dealing with their effectiveness. The aim of the paper is that, since there is no strategically designed approach to the problem of bullying in Serbia, to point out to the results of relevant research and to the experiences of countries that already have a decades-long practice in the process of designing and implementing anti-bullying programs.

Key words: bullying, antibullying programs, research